

De moderna miljörelsernas framväxt, 1959–1972

Söndagen den 16 mars 1969 anordnade Fältbiologerna en riksomfattande demonstration mot vattenkraftutbyggnaden i Norrland. Det största uppbådet skedde i centrala Stockholm där ett par hundra personer samlades för att tåga från Östermalmstorg till Sergels torg. *Svenska Dagbladet* beskrev det som en demonstration ”av något ovanligare slag” och *Dagens Nyheter* uppmärksammade att ungdomarna inte såg ut som några ”vanliga demonstranter”.³⁸⁸ På plakaten framfördes budskap som ”Döda natur är självmord”, ”Välfärd är en orörd älv” och ”Dina barn protesterar mot din kortsiktighet”.³⁸⁹ I talarstolen på Sergels torg framförde Fältbiologernas ordförande, Wolter Arnberg, skarp kritik mot de kortsiktiga ekonomiska intressen som ”alltid och utan undantag” gjorde att miljövärdens intressen klämdes sönder. Han krävde att planerna på att exploatera Vindelälven, Kaitumälven och övre Lule älv omedelbart lades i malpåse ”så att kärnkraftverken får visa att det finns konkreta alternativ till vattenkraften”.³⁹⁰

Föreställningen om att kärnkraften var miljövänlig var väletablerad i det sena 1960-talets Sverige. Alltsedan 1950-talet hade naturskyddsintressen satt sitt hopp till att den nya tekniken skulle sätta stopp för fortsatt exploatering av de norrländska älvarna. Genom att bevara orörd vildmark från civilisationens framfart ville man säkra estetiska naturvärden och möjligheter till rekreation och friluftsliv.³⁹¹ Protesten mot vattenkraftutbyggnaden den 16 mars väckte uppmärksamhet i press och etermedier. Fältbiologerna, skrevs det, var inte en organisation som brukade ”förknippas med demonstrationståg”.³⁹² Men detta

var på väg att förändras. Åren kring 1970 omstöptes Fältbiologernas inriktning och verksamhet. Där ungdomarna tidigare hade ägnat sig åt fågelskådning, naturstudier och lägerverksamhet kom de alltmer att göra sig kända för direktaktioner och djupgående samhällskritik.³⁹³ Därmed blev organisationen en synlig och tongivande del i den framväxande svenska miljörelsen. Parallellt med detta växte medlemsantalet snabbt, från omkring 3 000 i mitten på 1960-talet till över 10 000 i början på 1970-talet.³⁹⁴

Fältbiologernas historia går tillbaka till 1947. Då bildades Sveriges fältbiologiska ungdomsförening (SFU) som en ungdomsgren av Svenska Naturskyddsföreningen (SNF), landets äldsta och största naturskyddsorganisation. SNF:s ursprungliga ambition var att bli en folkrörelse, men fram till 1955 hade föreningen aldrig fler än 5 000 medlemmar. Det var en expertorganisation, dominerad av en naturvetenskaplig elit, med täta band till staten och universitetsvärlden. Under 1960-talet kom medlemsbasen att expandera och år 1970 hade SNF omkring 50 000 medlemmar.³⁹⁵ Fältbiologerna var dock en självständig förening som styrdes av de unga medlemmarna själva. Den var öppen för alla i åldrarna 7 till 25 år. Syftet var att sprida och fördjupa kunskap om naturen hos barn och ungdomar. Den bärande idén var att så skedde bäst direkt i fält och genom kamratfostran.³⁹⁶

Fältbiologernas verksamhet bedrevs i lokala klubbar. Vid 1960-talets mitt fanns det omkring ett hundratal sådana. Rekryteringen skedde främst genom skolor där aktiva fältbiologer informerade om sin verksamhet. Klubbarna anordnade exkursioner och sammankomster. Många lokalklubbar gav ut egna stencilerade medlemstidningar. Det viktigaste organet för Fältbiologerna var den tryckta tidskriften *Fältbiologen*. Den gick ut till alla medlemmar sex gånger om året. Genom tidskriften går det att studera Fältbiologernas ideologiska utveckling och få inblickar i deras verksamhet. Från att ha varit en opolitisk förening för naturintresserad ungdom blev Fältbiologerna en grogrund och bas för miljöaktivism. Men när och hur skedde egentligen denna förändring? Vad bestod den i? Och vilken roll spelade Fältbiologerna i och för de organiserade miljörelsernas framväxt i Sverige? För att undersöka detta

ska jag börja med att blicka bakåt, mot vad Fältbiologerna var innan miljöfrågorna fick sitt stora genombrott.

Naturintresserad ungdom 1959–1966

År 1959 firade Fältbiologernas moderorganisation Svenska Naturskyddsföreningen femtio år. Det föranledde fältbiologen Lars-Erik Åse att reflektera över historiens gång. Han slog fast att ingen annan femtioårsperiod hade varit ”så rik på omdaningar och omvälvningar”. Sverige hade utvecklats till att bli ett av världens rikaste länder. Det sena 1950-talets välstånd och levnadsstandard hade ”sekelskiftets svenske invånare” inte kunnat drömma om. Den snabba utvecklingen var på många sätt glädjande. Svenskarna hade fått ”bättre bostäder, bättre mat, bilar, televisionsapparater och mera fritid”. Men Åse oroade sig över att människan inte hade hängt med i utvecklingen. Hon verkade inte kunna hålla jämna steg med teknikens landvinningar. Detta märktes bland annat genom att ”neuroser och nervsjukdomar” blev allt vanligare och att ungdomsbrottsligheten ökade.

Åses övergripande förklaring till detta var att ”nutidsmänniskan” hade förlorat kontakten med naturen. Hon saknade ”*intresse och känsla för naturen*”. Det gjorde Fältbiologernas verksamhet angelägen. För det var just detta som föreningen sökte ge sina medlemmar. De gjorde det ”inte genom att predika och förmana” utan genom att odla de enskilda medlemmarnas fascination för samspelet mellan växter och djur. Därifrån gick det, menade Åse, en rak linje till naturskyddet. För den som hade ”*intresse och känsla för naturen*” skulle automatiskt få lust att ”skydda och bevara hotade områden”. Många gånger kunde detta leda till konflikter med industriella och ekonomiska intressen. ”Här blir frågan”, avslutade han, ”om man inte kan tänka sig offra något litet av vår höga levnadsstandard” för att bevara vackra och stämningsfulla landskap.³⁹⁷

De synpunkter som Lars-Erik Åse framförde 1959 var typiska för den äldre naturvårdstradition som Fältbiologerna som organisation hade vuxit fram inom. Där fanns ett starkt naturromantiskt drag som betonade känslor och upplevelser av det vilda. Orörd natur tillskrevs estetiska, närmast andliga, värden som moderna kulturlandskap ansågs

sakna. Dessutom lades det stor vikt vid det vetenskapliga studiet av naturen. Specialområden som ornitologi, botanik, entomologi och ekologi värderades högt. För Fältbiologerna var kunskap om naturen och känslor för densamma två sidor av samma mynt.

Men varför var det så viktigt att den vilda naturen skyddades? Karin Furuwidh, ordförande för Fältbiologerna år 1960, hade svaret klart för sig. ”Kom ihåg”, skrev hon, ”att en rik och orörd natur är grunden för våra hobbies!”³⁹⁸ Detta rekreativa fritidsargument framfördes återkommande i *Fältbiologens* spalter under tidigt 1960-tal. Den vilda naturen skulle räddas från den moderna civilisationens framfart så att människan, inte minst den naturintresserade ungdomen, kunde fortsätta att ha glädje av den. Tematiken kombinerades ofta med historiska betraktelser över stigande välstånd, ökande fritid och bilismens framväxt.³⁹⁹ Anne von Hofsten underströk att denna utveckling ställde allt högre krav på naturen och att människans ansvar därmed hade stigit. Hon betonade att ”det är vi som skall fostra oss själva och andra ungdomar till att rätt umgås med naturen”, för inom några år är det ”vår generation” som ska leda landet.⁴⁰⁰

Fältbiologerna var inte några utpräglade teknik- och civilisationskritiker. Clas Bergman framhöll exempelvis att det var positivt att ”fler människor kunnat skaffa bil” eftersom det gett dem ”ökade chanser att komma ut i naturen”. Problemet var att många bilägare betedde sig ohederligt genom att skruva av registreringsskyltar och lämna uttjänta bilvrak i naturen. Där kunde de stå ”i all sin anskrämlighet nästan hur länge som helst”. Bergman beskrev nedskrotningsproblemet som att naturen förstördes. I sammanhanget betydde det att naturens estetiska kvaliteter ointetgjordes. Bilvraken ansågs inte utgöra någon direkt fara för växt- och djurliv, än mindre för människor.⁴⁰¹

Men i en artikel från året därpå, 1961, framhöll samme Bergman att människans ekonomiska ingrepp i naturen riskerade att få större och mer långtgående skadeverkningar. Han lyfte fram ”det alltmer tilltagande bruket av gifter i skogs- och jordbruksnäringarna”. Problemen var ännu ”i alltför ringa grad” utforskade, men det fanns oroväckande amerikanska studier som tydde på att fågelpopulationer och häckningsresultat hade minskat kraftigt i spåren av ökat giftbruk. Berg-

man underströk att naturentusiaster måste vara vaksamma framöver. Giftnvändningen omsatte stora belopp och dess samhällsekonomiska betydelse ökade snabbt.⁴⁰² Ett annat växande problem var oljespill. *Fältbiologen* rapporterade att tidningar och TV den senaste tiden hade varit fulla med reportage om ”oljeskadornas fruktansvärda verkningar för vissa fågelarter”.⁴⁰³

Fältbiologernas intresse och engagemang för naturvård var under tidigt 1960-tal betydande. Föreningens verksamhet syftade dock i första hand till att medlemmarna själva skulle uppleva och lära sig mer om naturen. Därför kretsade organisationens verksamhet kring hajker, läger och utflykter. *Fältbiologen* publicerade återkommande rapporter från dessa. Det var i ett sådant reportage från 1964 som fältbiologen Erik Isakson gjorde debut som skribent. Han beskrevs i ingressen som ”en av stockhomsklubbens stora kämpar” och det berättades att han under sommaren skulle ”leda stockholmsdistriktets tuffaste läger”. Det rörde sig om ett tältläger i nordligaste Sverige med planerade avstickare till Finland, Norge och den ryska gränsen. I ett brev till redaktionen berättade Isakson att han redan i början av maj begett sig norrut för att ”lämna bullret” och studera fåglarnas ankomst till fjäll och myrar. I brevet redogjorde han noga för vilka fågelarter som han hade sett och hört.⁴⁰⁴

I det nästkommande numret publicerades ett långt reportage från sommarlägret. Erik Isakson berättade hur tolv unga fältbiologer hade rest från Stockholm den 10 juni och inte återvänt hem förrän den 11 juli. Samtliga lägerdeltagare var pojkar i övre tonåren. På ett fotografi i tidskriften poserade de med tung packning på ryggen. Isakson framhävde i sin text de många svårigheter som de hade övervunnit tillsammans: hunger, kyla och hårt väder. Det berättades att en av deltagarna hade fallit på vassa stenar och spottat ”tänder och blod”. Vid ett annat tillfälle hade de stött på finländska soldater med k-pistar som fört dem ”närmaste vägen tillbaka till civilisationen”. De äventyrliga berättelserna kombinerades med detaljerade beskrivningar av natur och fågelliv. Det rörde sig om en lekfull uppvisning av intresse och kunskap. Tonen var lättamt humoristisk. Isakson underströk att de unga äventyrarna alltid sov länge, för annars hade de inte ”orkat med att se alla dessa fåglar”.⁴⁰⁵

Erik Isakson var knappast någon typisk fältbiolog. De allra flesta medlemmarna gav sig inte ut på månadslånga sommarläger i vildmarken. Men från 1964 och framåt förekom Isakson återkommande i *Fältbiologens* spalter. Han tillhörde den inre kretsen av Stockholmsklubben och hade nära kontakter med redaktionen. Därmed blev han också synlig för medlemmarna ute i landet. Genom sina natur- och reseskildringar kom han att manifesteras många av de ideal som premierades inom föreningen: äventyrlust, natur- och vildmarksintresse, aktivitet och engagemang, samt djupa specialkunskaper om djur- och fågelliv.

Fältbiologernas intresse för att uppleva och studera naturen kombinerades under 1960-talets gång med allt mer aktiva insatser på naturvårdens område.⁴⁰⁶ I kölvattnet av Rachel Carsons *Tyst vår* och den svenska biociddebatten startade de upp kampanjen ”Samla kalla fakta”. Den gick ut på att skicka döda djur till Statens veterinärmedicinska anstalt för obduktion. Fältbiologerna ville därmed hjälpa forskarna att få fram vetenskapliga bevis för biocidernas skadeverkningar. Uppmaningar gick ut till de enskilda medlemmarna att verkligen hjälpa till ”genom att sända in *allt* dött Du finner i markerna”.⁴⁰⁷ Kampanjen löpte under två års tid (1963–1965) och markerade inledningen på en fas av mer direkt engagemang i naturvårdsfrågor.⁴⁰⁸

En annan större insats gick av stapeln söndagen den 27 mars 1966. Då genomfördes aktionen ”Att städa en strand” på den skånska västkusten. Bakom initiativet stod Skånedistriktets arbetsutskott och ett antal lokalklubbar. De hade inspirerats av Svenska Naturskyddsföreningens nationella kampanj mot nedskräpning i naturen, ”Håll Sverige rent”, som drivits i olika omgångar under 1960-talet. Fältbiologernas aktion stöddes av lokala markägare som ställde upp med traktorer, släp och lastbilar. Papperssäckar att samla skräpet i erhöles från den regionala kampanjen ”Håll Skåne rent”.

Inför aktionen gick Fältbiologerna ut i tidningar och radio för att uppmuntra ”den annars så passive stadsbon att rycka ut och göra en aktiv insats för en vackrare natur”. De skickade även ut en appell, undertecknad av landshövding Gösta Netzén, till ”alla som kunde vara intresserade av att hjälpa till”. Efter aktionen rapporterades det i *Fältbiologen* att omkring 300 personer hade trotsat regn, blåst och kyla för

att städa upp den nästan två mil långa kuststräckan mellan Landskrona och Barsebäck. Stränderna hade varit ”veritabla avskrädeshögar” fyllda med ”plast i alla former, flaskor, bensinfat m.m.”. Resultatet beskrevs som fantastiskt. På fem timmar hade man ”under urusla väderleksförhållanden fyllt 2 300 säckar och rensat kusten från c. 700 ton skräp”.

Fältbiologernas städaktion beskrevs som den största någonsin i Skåne. Den rönste betydande uppmärksamhet i press, radio och tv. Det mediala genomslaget slogs i sin tur upp stort i *Fältbiologen*. Där vigdes ett uppslag åt att visa upp pressklipp och fotografier från aktionen. Tidningsrubrikerna berättade om en ”jättesatsning av naturfolk” och om en ”armé av fältbiologer”. Fotografierna visade genomblöta barn och ungdomar i färd med att samla plast och släpa på sopsäckar.⁴⁰⁹

Fältbiologernas skånska städaktion våren 1966 var på många sätt karaktäristisk för organisationen vid denna tid. Den visade upp ungdomarna som duktiga, ansvarsfulla, aktiva och initiativrika. Genom sina kunskaper om, och känslor för, naturen ville fältbiologerna hjälpa samhället. De stod inte i opposition mot någon form av etablissemang – snarare tvärtom. Fältbiologerna samarbetade gärna med, och stöddes på olika sätt av, vuxenvärlden. Deras aktiviteter och åsikter harmonierade väl med Svenska Naturskyddsföreningens. Vidare visar aktionen att naturvård vid 1960-talets mitt till stor del handlade om att göra naturen vackrare. Den skulle bevaras för att kunna upplevas. Det fanns ingen samhällskritik, ingen politisk agenda, inget överhängande hot mot mänskligheten. Men allt detta skulle snart förändras.

Begynnande miljöaktivism 1967–1969

I början av 1967 blev Thomas Söderqvist ny redaktör för *Fältbiologen*. Hans ambition var att göra tidskriften till ”ett fränt debattorgan” och att varje fältbiolog skulle vara en potentiell ”livsmiljövårdare”. Andra ledamöter av riksstyrelsen gav uttryck för liknande åsikter. Det talades om att ”höja debattstandarden”, ge ”ekologisk skolning” och göra medlemmarna till ”naturvårdspropagandister”.⁴¹⁰ De växande ambitionerna från centralt håll att omstöpa verksamheten sammanföll med att den svenska miljödebatten började ta fart.

Hösten 1967 skedde det definitiva genombrottet. Vetenskapliga varningsröster som Hans Palmstierna och Svante Odén fick stort genomslag. *Fältbiologens* redaktion grep också in i skeendet. En lördagskväll tidigt i november 1967 gick de ut med bandspelare på Sergels torg för att fråga unga människor vad de tyckte och tänkte om naturvård. Svaren de fick kretsade framförallt kring nedskräpning av naturen. Detta reagerade redaktionen negativt på. För dem handlade naturvård om så mycket mer än ”engångsglas och mjölkförpackningar”. Det inbegrep Vindelälvens utbyggnad, biocider i jordbruket, konsumentens ansvar och konflikterna mellan miljövård och ekonomisk tillväxt. Därför var redaktionen nu kritiskt inställd till ”SNF-propagandan” mot nedskräpning. Den hade gjort att allmänheten fått en alltför snäv förståelse av vad miljö- och naturvård gick ut på.⁴¹¹

Den uttalade kritiken mot Svenska Naturskyddsföreningen och ”Håll Sverige rent” var någonting nytt i *Fältbiologens* spalter. Den markerar inledningen på en process av tilltagande politisering och ett mer självständigt engagemang i miljödebatten. Sommaren 1968 vände sig Wolter Arnberg mot den sittande socialdemokratiska regeringen. Han frågade sig vad det spelade för roll att man antagit ett ambitiöst miljöpolitiskt program när man i praktiken fortsatte att fatta miljöförstörande beslut? Arnberg lyfte fram att regeringen, i direkt strid med naturvårdsintressen, gett klartecken för en ny flygplats på Sturupområdet i Skåne och industriell exploatering av Väröbackaområdet i Halland. ”Den unga generationen”, skrev Arnberg, ”har rätt att ställa kravet att inte behöva axla bördan av ett samhälle som får ges konstgjord andning genom en fördärvad miljö.” All exploatering måste ske ”med tanke på framtiden”. Det gick inte för sig att ”prestigehunger och kortsiktiga vinstintressen” tilläts ”krossa grunden för vår generation”.⁴¹²

I samma nummer tecknade Mats Segnestam en dyster bild av Sveriges ”många och stora” naturvårdsproblem. Han lyfte fram biociderna i jordbruket, svaveldioxiden i luften, de kvicksilverförgiftade sjöarna, sinande grustag och svårigheterna att rätt lokalisera ”naturförstörande anläggningar”. Situationen krävde ”planering och ett långsiktigt tänkande”. Men Segnestam såg inga tecken på detta. Han underströk att

hans uppräknning av naturvårdsproblem endast var ett litet urval: ”En fullständig lista skulle bli oändlig!”

Den digra problemkatalogen följdes av en genomgång av lagstiftning, myndigheter, naturvårdsorganisationer och massmedial rapportering. På dessa områden fanns det vissa positiva tecken. Segnestam underströk att ”medelsvensken” nog hade ”börjat inse att naturvårdsproblem finns och anar kanske att de är allvarliga”. Även politikerna hade insett ”att den breda allmänheten börjat vakna” och partierna försökte därför ”överträffa varandra med ambitiösa miljöprogram”. Kunde detta ”omsättas i praktiken, var det naturligtvis utmärkt”. Nästa generation skulle också, hoppades Segnestam, få ”större förutsättningar att tillgodogöra sig naturvårdstänkandet” från en tidig ålder. Skolans läroplaner höll på att uppdateras och under det senaste året hade ”en flodvåg av estraddebatter, föredrag, konferenser, kurser och studiecirklar om naturvård vällt fram över oss”. Situationen var allvarlig, men den upplysta opinionen växte i styrka. Segnestam slog avslutningsvis fast att ”Moder Svea får inte och kan inte längre slå dövörat till!”⁴¹³

Arnbergs och Segnestams artiklar var karaktäristiska för den nya samhällskritiska position som Fältbiologerna började inta under sent 1960-tal. Organisationens ledande företrädare vände sig i allt större utsträckning mot politiker och andra makthavare, inklusive Statens naturvårdsverk. Fältbiologerna var förvisso positiva till att denna myndighet hade inrättats, men de tog snabbt på sig en roll som kritisk bevakare av Naturvårdsverkets verksamhet. Det faktum att det i Sverige fanns ett nationellt miljöpolitiskt etablissemang så tidigt som 1967 fick stor betydelse för Fältbiologerna och de framväxande miljörörelserna i Sverige. Det gav dem en tydlig och legitim motståndare. Förhållandet medförde att de kunde dela, och instämma i, mycket av den allmänna etablissemangskritik som växte sig stark under sent 1960-tal. Därmed blev Fältbiologerna en del av tidens nya politiska kultur.⁴¹⁴

Det skulle dock dröja innan det omgivande samhället upptäckte att Fältbiologerna hade förändrats. Demonstrationen på Sergels torg i mars 1969 väckte som bekant förvåning. Men för Wolter Arnberg i talarstolen var de samhälls- och etablissemangskritiska synpunkterna ingenting nytt. De hade han och andra uttryckt i *Fältbiologens* spalter

sedan 1967. Protesterna på Sergels torg riktade sig mot alla former av "kortsynt planering" som de svenska myndigheterna ägnade sig åt. Han angrep särskilt "Valfrid Paulsson och hans Naturvårdsverk för deras beklämmande urvattnade naturvårdspolitik". Särskilt kritiserade han att verket satte turistnäringens intressen framför naturskyddets. "Vill Naturvårdsverket bygga stugor i nationalparkerna?" undrade han.⁴¹⁵

Fältbiologernas demonstration den 16 mars 1969 uppmärksammades inte enbart av press- och etermedier. Även det statliga energibolaget Vattenfall, som var ansvarigt för utbyggnaden av de norrländska älvarna, var intresserat. I samband med demonstrationen på Sergels torg tog bolagets press- och informationschef kontakt. Han bjöd in Fältbiologerna till Vattenfalls kontor för att debattera frågorna. Förslaget accepterades och på kvällen den 17 mars blev det paneldebatt under ledning av framtidsforskaren Eskil Block. Fältbiologernas företrädare Wolter Arnberg och Lars-Erik Liljelund ställdes där mot Vattenfalls generaldirektör Erik Grafström och civilingenjör Väinö Wanhainen. Den fyra timmar långa debatten spelades in av Sveriges Radio som sände ett inslag om den på sena tv-nyheterna.⁴¹⁶

Veckan därpå uppvaktade en grupp fältbiologer, med ordförande Wolter Arnberg i spetsen, jordbruksminister Ingemund Bengtsson. De överlämnade en skrivelse till honom och framförde sina åsikter. I *Fältbiologen* rapporterade Erik Isakson att jordbruksministern "lyssnade snällt, men hade lite svårt att förstå vår pessimistiska syn på framtiden och miljövården". Bengtsson ville att de unga skulle se optimistiskt på framtiden. Han lyfte fram allt som redan hade gjorts i Sverige och att det inte fanns något annat land i världen som infört så kraftfulla restriktioner för miljöförstörelse. Isakson lät sig inte övertygas. Han var förvissad om att framtiden skulle ge de ledande socialdemokratiska politikerna fel. Läget var, menade han, mycket allvarligare än de föreställde sig.⁴¹⁷

Fältbiologernas allt fränare etablissemangskritik hade ett undantag: det naturvetenskapliga forskarsamhället. Till detta hade organisationen alltid haft nära band och flera av de tongivande medlemmarna, som Thomas Söderqvist och Wolter Arnberg, var under sent 1960-tal universitetsstudenter med forskarambitioner. Ett särskilt gott öga hade Fältbiologerna till de nya miljödebattörerna. Såväl Hans Palmstierna som

Nils-Erik Landell bereddes plats i *Fältbiologens* spalter. Det faktum att Palmstierna var aktiv socialdemokrat låg honom inte till last. Han var en vetenskaplig röst som de begynnande miljöaktivisterna helhjärtat ställde sig bakom.⁴¹⁸

Det växande miljöpolitiska engagemanget innebar dock inte att fältstudier och friluftsliv nedprioriterades. De traditionella verksamheterna fortsatte att stå centralt och i *Fältbiologen* publicerades regelbundet rapporter och orienterande texter. Erik Isakson skrev exempelvis 1968 en ingående guide om vilken utrustning en fältbiolog behövde ha för att klara sig i fjälltrakterna. Det gällde att ha kunskap om allt från tält och ryggsäckar till kläder och proviant.⁴¹⁹ Längre fram delade han med sig av sina erfarenheter av olika kanoter och skidutrustningar.⁴²⁰

År 1969 blev Erik Isakson redaktör för *Fältbiologen*. I sin första ledare berättade han om sin ”lyckliga ungdom” då han skådat 350 fågelarter. Men nu hade han ”upptäckt att det finns annat än fågelarter i naturen” och att ”Stockholm är smutsigt och människodestruktivt”. Han vände sig mot ”mänsklig utvecklingsanda” och underströk att alla naturvetenskapliga och tekniska landvinningar förde med sig ”oanade nackdelar”. Dagens situation kunde kanske gå att bemästra ”om vi gjorde mer än dagens småfuttiga ansatser”. Men samtidigt skedde ständigt ”nya så kallade framsteg som i sin tur för med sig oanade effekter”. Den nye redaktören rådde läsarna att åka till fjällen innan de var förstörda.⁴²¹

Erik Isaksons civilisationskritik löpte som en röd tråd genom *Fältbiologen* under 1969 och hans egna texter kom alltmer att kretsa kring ”Grönland”. För honom fungerade ön som en symbol för ”det fria livet fjärran från den moderna teknikens förödande verkningar”. Fältbiologernas debatter med Vattenfall och Valfrid Paulsson våren 1969 gjorde honom ”ganska ledsen”. Han uppfattade det som att ”de styrande politikerna och de korvstoppade experterna” var orubbliga i sin tro ”på teknikens frälsande verkan för mänskligheten”. Fortsatt debatt var meningslös. Det var jämförbart med att samla frimärken. Läsarna uppmanades därför att sträva efter oberoende av tekniken och vända det moderna samhället ryggen.⁴²²

Erik Isakson var inte ensam om att höja rösten 1969. Under hans redaktörskap fick debatt- och samhällskritik allt större utrymme i *Fältbiologen*.

Den historiska utvecklingen började tecknas i mörka färger. Kristoffer Andersson skrev om hur industrier hade ”vuxit upp som giftsvampar ur jorden” och att miljöförstörelsen nu ringlade sig ”som en hungrig midgårdorm kring hela jordklotet”.⁴²³ Ulf Rooth menade att Fältbiologerna behövde följa med samtiden och uppdatera sina målsättningar. Det räckte inte längre med fältstudier och kamratfostran. Föreningens uppgift borde vara ”att till folket sprida upplysning om miljöförstörelsen och framföra dess och våra synpunkter till politikerna”.⁴²⁴

Vid denna tid började också livsstilsfrågor att lyftas. Marianne Reini underströk att det var viktigt att fältbiologerna levde som de lärde. ”Hur kan vi kritisera miljöförstörelsen så länge vi själva utnyttjar de produkter som produceras?” undrade hon.⁴²⁵

Thomas Söderqvist, den forne redaktören, berättade att han hade flyttat ut till ett torp på landet – något som han ville ”göra propaganda för”.⁴²⁶ Erik Isakson var i vanlig ordning mest radikal. Han talade såväl om att flytta till Grönland som att ”samla ihop en gerilla-armé och ta till våld”.⁴²⁷ Mycket hade förändrats sedan den välartade skånska städaktionen våren 1966.

Radikala samhällskritiker 1970–1972

Fältbiologerna inledde 1970-talet med att demonstrera på Norrköpings gator och anta sitt första politiska program. Detta skedde under årsmötet i början av januari då ett drygt hundratal medlemmar samlades för att umgås, göra exkursioner, tillverka plakat och nå fram till gemensamma ”trossatser och värderingar”. Det nya programmet slog fast att de var ”skyldiga att vårda vår begränsade naturmiljö med tanke på kommande generationer” och att befolkningsexplosionen hade ”utvecklats till en katastrof”. Vidare inskärptes det att de svenska myndigheterna inte insåg situationens allvar eller inte tog ”konsekvenserna av sin insikt”. De åtgärder som politikerna genomfört och planerade dömdes ut som ”helt otillräckliga”.⁴²⁸

Den överordnade målsättningen för Fältbiologernas politiska program var att ”vår civilisation” inte fick ”omöjliggöra ett framtida rikt och varierat biologiskt liv på jorden”. För att säkerställa detta skulle man

”sprida kunskap och medvetande i naturvårdsfrågor”, väcka debatt, demonstrera, författa skrivelser och genomföra aktioner. Det underströks att fältbiologer skulle ”hävda sina åsikter enligt övertygelse” oavsett om de överensstämde med något partis och oberoende av om de gav föreningen positiv eller negativ publicitet.⁴²⁹

Årsmötet 1970 utvecklades till en manifestation över Fältbiologernas omvandling. Rolf Jacobsson berättade med stolthet i *Fältbiologen* om hur ”flammande facklor lyste upp våra plakater” som ”skrek ut hemska och anklagande sanningar mot vår klenetrogna omvärld”. Det rapporterades att lokalpressen hade karakteriserat demonstrationen som ”en svidande vidräkning för samhället”.⁴³⁰ I samma nummer poängterade Erik Isakson att ”den materiella levnadsstandarden måste sänkas” om ”livet på jorden ska fortgå”.⁴³¹

Det växande politiska engagemanget inom Fältbiologerna hade en slagsida åt vänster. Tydligast med detta var Thomas Söderqvist. Han uppmanade hösten 1970 alla fältbiologer att ta kontakt med politiska aktionsgrupper på vänsterkanten. För honom var den ekologiska krisen sammanflätad med en djupgående social kris av globala dimensioner. Det var därför utsiktslöst att söka efter tekniska lösningar på miljöproblemen. Det som krävdes var en radikal samhällsomvandling. ”Den verkliga fienden”, slog han fast, ”är den omänsklighet som uppstår i de industrialiserade överflödssamhällena.” Denna fiende kunde benämnas ”kapitalism, byråkrati, imperialism eller vad du vill”. Grundproblemet var oavsett detsamma: den blinda strävan efter materiell tillväxt. Detta kunde endast angripas på politisk väg. Fältbiologerna borde därför, ansåg han, alliera sig med den nya vänstern.⁴³²

Söderqvists debattinlägg kom inte att stå oemotsagt. Upprörda fältbiologer hörde av sig till redaktionen och ifrågasatte ”riktigheten av att bedriva politisk propaganda i tidningen”.⁴³³ Redaktör Erik Isakson underströk att Söderqvists inlägg inte var skrivet ”i föreningens namn”.⁴³⁴ Samtidigt beredde han plats åt Wolter Arnberg, föreningens ordförande, att lägga ut texten kring Fältbiologernas nya politiska program. Arnberg rekapitulerade och kommenterade de ”trossatser och värderingar” som antagits på årsmötet. Han underströk att ”miljövård är politik” och att föreningens uppgift var ”att försöka öka dina kunskaper om din

omgivning och att skapa en påtryckningsgrupp för vård av vår miljö”. Fältbiologerna skulle vara en aktiv röst i miljövårdsdebatten som framförde politiska åsikter grundade i ”biologiska fakta”.⁴³⁵

Men hur vägen framåt för Fältbiologerna skulle se ut rådde det delade meningar om. Torbjörn Kronestedt ansåg att Söderqvist förfäktade en alltför idealistisk position. För de som ville åstadkomma verklig förändring krävdes realism och vilja till samarbete med såväl politiker som det naturvetenskapliga forskarsamhället. ”En allmän missnöjesstämning med ett globalt problemkomplex åstadkommer föga resultat”, deklarerade han.⁴³⁶ Söderqvist svarade Kronestedt att denne var förd bakom ljuset: ”De mäktiga myndigheterna och det mäktiga näringslivet har länge försökt övertyga oss om att samhället bara kan fungera på detta sätt.” Skolan och massmedierna hade indoktrinerat oss alla ”sedan koltåldern”. Den svenska välfärdsstaten var byggd på ”tillväxtdoktrinen”. Detta synsätt var inte längre försvarligt eftersom ”ökad, okontrollerad ekonomisk tillväxt utgör det största hotet mot det ekologiska samspelet”. Kapitalismen var problemet. Endast vänstergrupperna delade denna insikt och erbjöd alternativ.⁴³⁷

Fältbiologen blev som synes under tidigt 1970-tal ett forum för intern politisk idédebatt. Begreppsligt skedde det också en tyngdpunktsförskjutning från ”naturvård” till ”miljövård”. Förändringarna sammanföll med att kunskaper om hur samhället fungerade uppvärderades inom organisationen. Miljövård ansågs i grunden vara en social och politisk fråga. Därför räckte det inte längre för fältbiologer att ha djupa kunskaper om fågelarter och friluftsliv. Från ledarplats rekommenderades ett antal böcker, utgivna av det statliga Allmänna förlaget, som kunde ligga till grund för studiecirklar. Böckerna speglade ”samhällets syn på miljövårdsproblemet och hur det ska lösas”, vilket var viktigt att känna till innan man tog kontakt med olika myndigheter.⁴³⁸

Fältbiologernas samhällskritik riktade sig i första hand mot det socialdemokratiska etablissemanget. Särskilt vände man sig mot Naturvårdsverkets generaldirektör Valfrid Paulsson och jordbruksministern Ingemund Bengtsson. Fältbiologerna betraktade dem som opportunistiska försvarare av det moderna industrisamfundet. I en satirserie från 1971 beskrevs Paulsson som ”hela naturens lille väktare”. Han såg

all miljöförstörelse som skedde och reagerade blixtnabbt. Men inte genom att stoppa överträdelserna och sätta dit förövarna. Nej, han såg istället till att spåra upp alla ”illegala miljöförstörare” och förse dem med ett tillstånd.⁴³⁹

Lars-Erik Liljelund framhöll att människorna på Naturvårdsverket inte var ”speciellt ideellt inriktade”. Han ansåg att verkets beslut gång på gång gick emot miljövårdsintressen och fann det anmärkningsvärt att Valfrid Paulsson ”praktiskt taget aldrig offentligt kritiserar den miljöfarliga verksamhet som olika företag och kommuner sysslar med”. Däremot gjorde han, enligt Liljelund, gång på gång ”smått hatiska utfall mot den stora grupp människor som känner vanmakt och oro inför framtiden och den miljö vi då kommer ha”. Liljelund frågade sig om Paulssons verkliga motståndare var de som förstörde miljön eller de som försökte skydda den.⁴⁴⁰

Fältbiologernas politiska engagemang tog sig även uttryck genom direktaktioner. Dessa gick ut på att väcka medial uppmärksamhet kring olika miljövårdsproblem. Därigenom ville man påverka den allmänna opinionen och verka för förändring. Efter framgångsrika aktioner publicerades rapporter och pressklipp i *Fältbiologen*. Det uttalade syftet var att inspirera till efterföljd och sprida kunskap inom organisationen kring hur miljövårdsaktioner bäst kunde genomföras. Det är noterbart att Fältbiologerna använde dessa medvetna mediestrategier på ett så tidigt stadium. Metoderna kom med tiden att bli utmärkande för den internationella miljörörelsen, inte minst genom Greenpeace som bildades i Kanada 1971.⁴⁴¹

Samma år i april månad genomförde Fältbiologklubben i Mariestad en sopaktion. Den gick ut på att väcka uppmärksamhet kring lokala sophanteringsproblem. Fältbiologerna agerade som undersökande journalister och Bo Landin rapporterade stolt hur de hade lurat ansvariga att avslöja missförhållanden. Bland annat hade de tagit sig till den lokala soptippen och låtsats vara ”fotointresserade elever som såg något vackert i soporna”. Vid ett annat tillfälle hade de utgett sig för att vara en ”Herr Gustafsson” som ville skrota en bil. De hade då fått reda på att det privata bolaget som drev soptippen hade ”kontrakt med en gubbe

i skogen”. Här fanns alltså en förklaring till varför det fanns så många bilvrak i naturen!

Fältbiologernas avslöjande av missförhållandena var noga orkestrerat. De förberedde i tysthet en utställning på det lokala bankkontoret, författade en skrivelse till hälsovårdsnämnden och såg till att lokalpressen stod redo. Till saken hörde att två av fältbiologerna arbetade på *Tidning för Skaraborgs län*. Det medförde att de kunde styra pressbevakningen och den fortsatta debatten. När vanskötseln av soptippen offentliggjordes blev det, enligt Landin, ”kaos och uppståndelse” i Mariestad. Det följdes av nya skandalrubriker, polisanmälningar och – inom kort – faktisk förändring av sopskötseln. Fältbiologerna själva karaktäriserade aktionens slutresultat som ”sensationellt”.⁴⁴²

Våren 1972 genomförde Fältbiologerna, i samarbete med Miljögrupperna och Jordens Vänner, en riksomfattande aktion mot bruket av engångsförpackningar. Den veckolånga kampanjen innehöll flygbladsutdelning, demonstrationer och namninsamlingar. Mest uppseendeväckande var den så kallade ”paketaktionen”. Den gick ut på att fältbiologer över hela landet gick ut i naturen och samlade engångsförpackningar. Dessa slog man sedan in och postade till regeringen, riksdagen, Naturvårdsverket och den ledande svenska förpackningstillverkaren PLM. *Dagens Nyheter* rapporterade att 160 000 ölburkar hade skickats med posten. Valfrid Paulsson dömde ut aktionen som ”helt vansinnig” och slog fast att ”vi miljövärdare måste akta oss för att framstå som omdömeslösa romantiker”.⁴⁴³

Fältbiologerna såg med självklarhet saken annorlunda. De betraktade postaktionen som en ”fullständig triumf”. Det rapporterades att ett hundratal fältbiologklubbar, samt ett femtiotal andra miljövärdgrupper, hade deltagit. Det berättades att 70 000 namn hade samlats in mot ”engångshysterin”. Fältbiologerna såg det som att de hade fått ”full fart på debatten om råvaruslöseriet”. De menade också att PLM hade tvingats erkänna att de endast drevs av vinstintressen och inte brydde sig om de miljömässiga konsekvenserna av sin verksamhet.⁴⁴⁴

Fältbiologernas radikala etablissemangskritik riktades även mot den stundande FN-konferensen i Stockholm. Lars-Erik Liljelund raljerade över att miljövärdskonferensen var ett ”helt förintande vapen mot den

globala miljöförstöringen”. Han vände sig mot att allmänheten, inte minst ”upproriska element”, stängdes ute. Konferensen var endast till för att ”de verkliga beslutsfattarna” skulle kunna träffas och diskutera ”de problem som de själva åstadkommit”.⁴⁴⁵ Christina Skarpe slog fast att ingenting blev bättre av att man antog deklARATIONER och resolutioner. Hon ansåg att FN-konferensens huvudsakliga betydelse var ”den PR den kommer att ge miljövården”. Vidare beklagade hon att konferensen var inriktad på att ”finna metoder att bekämpa symptomen på miljöproblemen, snarare än att förhindra deras uppkomst”.⁴⁴⁶

På Stockholmskonferensen var Fältbiologerna indirekt representerade genom International Youth Federation for the Study and the Conservation of Nature (IYF). Sommaren 1971 hade de ovan nämnda Christina Skarpe och Bo Landin deltagit i organisationens konstituerande konferens i Kanada. Deras erfarenheter därifrån var att internationellt miljövarsarbete var komplicerat och svårt. Särskilt gnisslade samarbetet mellan deltagare från de industrialiserade länderna och utvecklingsländerna. Bo Landin skrev i sin rapport att det bådade illa inför framtiden att de sistnämndas representanter inte var intresserade ”av att höra hur vi nu försöker lösa problemen som de ännu inte har och dra lärdom från oss”. Istället var u-ländernas representanter mer angelägna om att hävda ”sin världsliga ställning och sitt oberoende”.⁴⁴⁷ Den uppfostrande hållning som Landins rapport gav uttryck för var förmodligen en av anledningarna till samarbetssvårigheterna.

De fältbiologer som ville engagera sig direkt i och kring Stockholmskonferensen hade dock vissa möjligheter. Christina Skarpe berättade att det skulle anordnas två öppna mötesplatser: ”Environment Forum” och ”Folkets forum”. Det förstnämnda anordnades av Svenska FN-förbundet och Sveriges ungdomsorganisationers landsråd, medan det sistnämnda samlade nystartade miljögrupper som Jordens Vänner, Dai Dong och Powwow.⁴⁴⁸ Fältbiologerna tog inte officiell ställning till de två forumen, men för de radikala elementen inom föreningen var valet inte svårt. Folkets forum erbjöd en mötesplats för miljö- och etablissemangskritik med kopplingar till den nya vänstern.⁴⁴⁹

Fältbiologerna och miljörörelserna i Sverige

Fältbiologernas omvandling är en viktig del av de svenska miljörörelsernas historia. Vad som gör organisationen särskilt intressant är att den överbryggar och sammankopplar en rad olika utvecklingslinjer. Fältbiologerna grundades inom en äldre naturvårdstradition och var, som vi har sett, fast förankrade där fram till hösten 1967. Därefter skedde en gradvis politisering, särskilt inom det ledande skiktet i Stockholm. I början på 1970-talet agerade allt fler fältbiologer som miljöaktivister. Det faktum att medlemmarna var unga gav kunskapen om den globala miljökrisen en särskild laddning för dem. Miljöförstörelsen och den ohämmade ekonomiska tillväxten var ett direkt hot. Det var deras egen framtid som stod på spel.

Men även efter radikaliseringsen var äldre naturromantiska ideal i högsta grad levande inom organisationen. Så berättade redaktören Roger Olsson sommaren 1972 om vad som låg till grund för hans eget engagemang i miljödebatten. ”För mig är det känslan av naturen”, skrev han, ”en känsla som skapats av alla de upplevelser av lycka naturen gett mig.” Han trodde och hoppades att de flesta fältbiologer hade samma grund för sitt agerande: ”För det är en bra grund. Man vet och känner att man kämpar för något oerhört värdefullt, något som är långt mer nödvändigt än allt annat.” Fältbiologernas viktigaste uppgift var därför, enligt Olsson, alltså att väcka känslor för naturen hos sina medlemmar. Om de dessutom hann dela ut flygblad, skälla på Vattenfall och skicka ölburkar till jordbruksministern så var det bra. Men det var inte lika viktigt som att uppleva och studera naturen. En fältbiologs stövlar skulle hållas leriga.⁴⁵⁰

Roger Olssons inlägg pekar på spänningsförhållandet mellan apolitiskt naturintresse och radikal miljöaktivism. I början av 1970-talet rymde Fältbiologerna både och. Den relativa betydelsen av olika ideal och praktiker var inte självklar. Här föreligger också intressanta skillnader mellan Fältbiologerna och moderorganisationen Svenska Naturskyddsföreningen. Den sistnämnda genomgick även den en omvälvande förändring åren kring 1970. Civilisations- och tillväxtkritiska röster blev allt starkare.⁴⁵¹ Likväl hade SNF fortsatt täta band till de etablerade

samhällsinstitutionerna. De vuxna medlemmarnas miljö- och naturvårdsengagemang manifesterades inte genom demonstrationer och direktaktioner. Den nya vänsterns politiska kultur hade inte samma attraktionskraft på dem.

För andra miljöorganisationer var den utomparlamentariska vänsterprofilen tydligare. Detta gällde inte minst de miljögrupper och ”byalag” i storstäderna som motsatte sig konkreta omvandlingar av stadsmiljön. Till de mest kända hör Göteborgs miljögrupp och Alternativ stad i Stockholm. De sistnämnda var starkt engagerade i den så kallade almstriden våren 1971. Demonstranter sökte där hindra fällandet av 13 almträd i Kungsträdgården i centrala Stockholm. Aktionen rönt stor medial uppmärksamhet och gav, i likhet med Fältbiologernas aktioner, uttryck för skarp etablissemangskritik.⁴⁵² Byalagsrörelsen var lösligt organiserad. Den engagerade sig i såväl den fysiska stadsmiljöns utformning som i gemenskapen människor emellan. Fokus tenderade att ligga på lokala frågor, som att motsätta sig rivningar eller byggnationer.⁴⁵³ Miljögifter, industriell exploatering av vildmark och globala överlevnadsproblem stod inte lika centralt som hos Fältbiologerna eller Svenska Naturskyddsföreningen.

Miljöengagemanget i Sverige kanaliserades också genom de etablerade politiska partierna och då särskilt ungdomsförbunden. Viktigast i det sammanhanget var Centerns ungdomsförbund (CUF). De engagerade sig såväl i stadsomvandlingen som landsbygdens avfolkning och de globala resurs- och rättvisefrågor. CUF:s politiska vision var ett decentraliserat samhälle där statsmakt och teknokratiska experter hade mindre att säga till om. Demokratin skulle byggas kring starka lokalsamhällen och man förordade därför en aktiv regional- och lokaliseringspolitik. I likhet med Fältbiologerna tog man det globala ekologiska kristillståndet på största allvar och varnade för en blind tro på ekonomisk tillväxt och teknologiska framsteg. Inom CUF fanns dock, av förklarliga skäl, inte samma radikala kritik av det kapitalistiska systemet. De höll också ett visst avstånd till den nya vänsterns politiska aktionskultur.⁴⁵⁴

I början på 1970-talet bildades en rad nya miljöorganisationer i Sverige, däribland Jordens Vänner och Miljögruppernas riksförbund (MIGRI).⁴⁵⁵ Det sistnämnda leddes av den unge ärftlighetsforskaren Björn Gillberg

som började göra sig ett namn hösten 1969 med debattpocketboken *Hotade släktled*. Det Gillberg särskilt engagerade sig i var frågor om miljögifter. Han menade att alltför stort fokus låg på direkta giftskador, medan effekterna på arvsmassan och kommande generationer ignorerades.⁴⁵⁶ Året därpå gick han till storms mot tvättmedelsindustrin. Gillberg varnade för att tvättmedel innehöll potentiellt cancerframkallande ämnen och att myndigheterna gick storföretagens ärenden. Angreppet skedde i och genom *Dagens Nyheter*.⁴⁵⁷

Björn Gillberg fick sitt stora mediala genombrott den 12 oktober 1971. Då sände TV2:s miljöredaktion programmet ”Han kan bara inte hålla käften” på bästa sändningstid. Där porträtterades Gillberg som en ung, arg miljödebattör som inte var rädd för att säga sanningen till makthavarna. Särskilt intryck gjorde det att han tvättade skjortor i gräddersättningsmedel av märket Prädd. Produkten försvann snabbt från marknaden och Gillberg blev, med teknik- och vetenskapshistorikern Per Lundins ord, ”en medial gunstling”.

Lundin har analyserat Gillbergs agerande i det tidiga 1970-talets miljödebatt och vad det fick för konsekvenser. Han lyfter fram att Gillberg, vid tiden för genombrottet, var anställd som projektforskare vid Lantbrukshögskolan i Ultuna utanför Uppsala. Därmed hade han en vetenskaplig legitimitet som var nödvändig för att han skulle kunna agera som expert i medier. Gillberg visade sig vara skicklig på att hantera den mediala logiken. Han gjorde dramatiska utspel, gav raka besked, använde pedagogiska exempel och ett enkelt språk. Den tvärsäkra stilen gav uppmärksamhet och rubriker, men möttes med skepsis av forskarsamhället. Gillbergs mediala framgångar kom därigenom att underminera hans vetenskapliga legitimitet, vilket på sikt gjorde hans mediala position ohållbar. För att hantera situationen sökte Gillberg stärka och befästa sin position inom MIGRI. Rörelsen samlade in pengar till hans forskning och inrättade stiftelsen Miljöcentrum. År 1972 började man ge ut den egna tidningen *Miljö o framtid*.⁴⁵⁸

Vid tiden för Stockholmskonferensen 1972 var Björn Gillbergs position inom medier och miljörelse fortfarande stark. I vetenskapligt hänseende var han dock marginaliserad. Den stora paketaktionen som Fältbiologerna och MIGRI genomförde mot PLM var inget som stod

högt i kurs i forskarvärlden. De många kontroverserna kring Gillberg var karaktäristiska för honom som miljödebattör. Men sett i ett något längre tidsperspektiv var de också utmärkande för det tidiga 1970-talets svenska miljödebatt. Här går en viktig skiljelinje mellan denna och det sena 1960-talets motsvarighet, särskilt genombrottsfasen. Hösten 1967 präglades den samhälleliga cirkulationen av kunskap kring miljöfrågor i Sverige av relativ samsyn. Då uppskattades det att en aktör som Hans Palmstierna byggde broar mellan vetenskap, medier och politik. Miljöfrågorna hade vid denna tidpunkt inte heller någon självklar politisk färg.

I början på 1970-talet såg det annorlunda ut. Den politiska kulturen var i omvandling och kring kunskapen utspelade det sig konflikter. I detta kapitel har vi sett hur unga miljöaktivister vände sig mot det etablerade samhället. Men sprickorna fanns även inom detta. I takt med att miljöfrågorna politiserades kom konfliktlinjerna mellan olika samhällsintressen att bli tydligare. Detta gällde också inom vetenskapen. Jag ska därför nu vända blicken mot två öppna konflikter som väckte stor uppmärksamhet i det tidiga 1970-talets Sverige.